

Іван Миколайчук – Борис Івченко: кінематографічне побратимство

Анастасія Канівець

Іван Миколайчук, Іван Гаврилук. Кінець 1960-х.

«Пропала грамота» – один із найпопулярніших українських фільмів. І завдячує він цим прекрасній команді, що дібралася-зійшлася подібно до того, як зірки формується в сузір'я: сценарист Іван Драч, оператор Віталій Зимовець, художники Михайло Раковський і Микола Поштаренко, гармонійний акторський ансамбль на чолі з Іваном Миколайчуком... І керував цим молодий режисер, котрий мав усього два фільми, проте вже встиг гідно зарекомендувати себе ними.

Борис Івченко – син Віктора Іларіоновича Івченка – людини, котра стала без перебільшення одним зі стовпів українського кіно. Знаний кінорежисер був одним із фундаторів кінофакультету Київського інституту театрального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого. Серед його учнів були І. Миколайчук, Р. Недашківська, Б. Брондуков, В. Бесараб, Б. Івченко, В. Савельєв, А. Миккульський... Дебюти в його фільмах принесли славу студентці інституту театрального мистецтва Інні Бурдученко («Іванна»), учасниці художньої самодіяльності Раїсі Недашківській («Лісова пісня»), він «відкрив» Леоніда Бикова і Катерину Литвиненко («Доля Марини»), «перевідкрив» Нінель Мишкову

ріка», актори – Людмила Смородіна, Олексій і Анастасія Вертинські, бізнесмен Гарік Корогодський.

– *Окрім театру, ви співаєте, знімаєтеся у фільмах і серіалах, працюєте на телебаченні...*

– Мені завжди було замало сцени, тому я шукав себе як співак на естраді, як ведучий на телебаченні... На якісь передачі мене запрошували, якісь ідеї я сам приносив. Майже 20 років веду «Лото забаву». Це велика відповідальність, своєрідний тренінг, шалений драйв, багато імпровізації... Але більше я себе шукав і таки знайшов на естраді. Бо з дитячих років любив співати. У мене був хороший викладач з вокалу в театральному інституті – Олександр Михайлов. Він казав: «Толю, ти неодмінно будеш співати на професійній сцені». Я йому не вірив і даремно. Я довго не виходив на професійну сцену як співак. А сталося це у 1996 році: брат запропонував спільно заспівати на концерті у Палаці «Україна» пісню «Ой, смереко», яка потім стала народною. Записали її на радіо, зняли кліп. З тих пір я почав робити і свою сольну програму, виступаю у музичних програмах на телебаченні, гастролюю країною.

П'ять років тому я зробив велику сольну програму «Мрії» з Академічним ансамблем пісні й танцю Державної прикордонної служби України. Зі мною виступають надзвичайні музиканти, розкішний балет і хор. У програмі любовна лірика, патріотичні пісні, жартівливі театральні байки, веселі пісні, яким підспівує зал. Його часто показують по телебаченню.

– *Звідки любов до музики і творчості загалом?*

– Мама і батько гарно співали. А тато ще був сільським музикантом – грав на трубі. У 6 класі я попросився в музичну школу у Хмельницькому, яка дорого нам обходилася на той час. Окрім того, батько для мене завжди був прикладом оптимізму. І це передалося.

Мій герой Шельменко є прикладом людини, яка не має права на зневіру, бо це великий гріх. Я у житті такий самий – завжди позитивно на все налаштований. Звичайно, і в мене бувають дні поганого настрою чи суму. Але я рятуюся від них роботою: по господарству вдома, на дачі. Або починаю репетирувати пісні. Рух спонукає до життя і хорошого настрою. Треба бути вдячним за те, що маєш в житті і не жалітися. А в космос посылати думки про те, що все буде добре.

– *Майже всі ваші герої так само позитивно налаштовані. А яких героїв нам сьогодні бракує на сцені чи на екранах?*

– Я би нині на широкі екрани виводив героїв з нашої історії, які боролися і перемагали, захищаючи свою батьківщину. У нас їх так багато... На них треба виховувати молодь. Адже в країні триває війна. Тому показувати треба своїх героїв-переможців. До побутових серіалів я би додав історичні, документальні про нинішніх солдат. Нам треба прославляти своє, як це робить увесь світ. Погляньте як американці прославляють свою армію, свій стиль життя... Чому ми весь час соромимося самих себе хвалити?.. Не соромтеся, панове! Любіть себе й інші вас полюблять!

Серпень 2021

(«Гадюка»). Чималою мірою завдяки йому спалахнула зірка Миколайчука: саме Івченко запропонував Параджанову спробувати студента на головну роль у «Тінях забутих предків». Трохи згодом Миколайчук зніметься і в свого майстра – в одній з небагатьох своїх негативних ролей Вальки Брикіна в «Гадюці». Актор згадуватиме: «Я завжди прислухався до висловлювань Віктора Іларіоновича з приводу акторської майстерності. Пам'ятаю, він казав, що артист – це чудова професія, несхожа на жодну іншу. Якщо композитор має інструмент, співак – голос, ноти, художник – фарби, пензель, то актор не має іншого знаряддя, окрім власної душі, власного сумління. Це – індикатор, кризь який він пропускає все в сучасному світі. Він – інструмент і творець одночасно. Про цей «парадокс актора» я дізнався від свого вчителя». А Віктор Івченко високо оцінював успіхи учня: «Прагнення до життєвої правди залишилося основним у творчості молодого артиста. Його роботи вражають багатогранністю, глибиною думки, звучать переконливо. Про Івана Миколайчука можна сказати: це митець напруженої думки. [...] Я дуже радий, що мій учень виправдав мої надії, і твердо вірю – він створить ще не один яскравий образ на радість нашому вимогливому глядачу»¹. Із сином Івченка Борисом Миколайчук потоваришував ще під час навчання. Івченко-молодший також був учнем свого батька – і засвоїв його уроки. Зокрема, в роботі з актором. Так, Віктор Івченко був відомий тонким ставленням до виконавців: цінував творчу особистість актора, підтримував його ініціативність, нерідко разом з ним шукав рішення творчого завдання; такі принципи сповідував як у педагогічній роботі, так і на знімальному майданчику². Так само чинитиме і Борис Івченко. Любов Румянцева-Чорновол, виконавиця головної ролі в його повнометражному дебюті, розповідає: «Приємно було працювати з Борисом Івченком, у якого [...] є рідкісне вміння серйозно зважати на актора. Адже найплідотворніший метод – поєднання диригентської палички режисера і чулого інструмента в особі актора-творця»³. А запорукою успішної творчої співпраці з Іваном Миколайчуком стане режисерове вміння дослухатися до товариша-актора, приймати його ідеї і бачення там, де саме вони потрібні фільму.

Іван Миколайчук і «жіноча трилогія» Бориса Івченка

У 1966 р. до кіностудії ім. О. Довженка потрапляє сценарій львівського журналіста Бориса Загорулька «Анничка» про юну гуцульську дівчину, що в роки Другої світової покохала радянського партизана. На прохання літератора, його співсценаристом став Віктор Івченко⁴; останній мав

допомогти з постановкою режисеру-дебютанту – Борису Івченку⁵. Природно, до акторського складу потрапили його інститутські друзі – Іван Миколайчук і Борислав Брондуков. Про створений за ідеологічними кліше того часу сценарій режисер згадуватиме з іронією, та іншою була справа з акторами, і передусім з уже уславленим на той час Миколайчуком, котрий грою фактично переозначив свого персонажа⁶. Втілити йому випало поліція Роман, нареченого Аннички – і з грубуватого сільського красеня, що став колабораціоністом, вийшов амбівалентний персонаж. З одного боку, союзник нацистів (а більшого гріха в радянській системі цінностей годі було уявити!), з іншого – шляхетний юнак, що шанує високу військову традицію, а zarazом тонко відчуває національну культуру: темпераментно танцює аркан у жартівливому змаганні з суперником за Анничку, на німецькому зібранні просить її: «Заспівай їм *нашою*», не без гіркоти зауважує про свою поліцейську форму, що вона не пасує до гір... Словом, такий собі мельниківець, котрий йде на співпрацю з німцями, аби здобути шанс на національну незалежність; у дійсності такі «Романи» часто опинялися в лавах УПА (у фільмі, природно, про це не йшлося, проте згодом Миколайчук у своєму сценарії «Білий птах з чорною ознакою» введе повстанця Ореста – якого плануватиме зіграти сам). До того ж, Роман щиро закоханий в Анничку, що не може не викликати позитивних емоцій у глядача. Нарешті, слід згадати про харизму самого виконавця. В результаті негативний (принаймні, функціонально) персонаж виявився куди яскравішим за схематичного радянського партизана. І тим самим значно ускладнив, а то й вивів на новий смисловий рівень, любовний, а за тим і ідеологічний трикутник.

На хвилі успіху «Аннички», що вийшла 1968 року (прем'єри по всій Україні, фільм-відкриття Днів української літератури в РРФСР, «Золота башта Байона» на ПМКФ у Камбоджі, диплом на Міжреспубліканському кінофестивалі) Миколайчук і Івченко за участі Б. Дзюби створили сценарій «Камінна душа» за Гнатом Хоткевичем. Та в його втіленні їм відмовили: мовляв, про Карпати вже знято забагато⁷. Попрацювати разом вдалося лише за кілька років – на «Пропалій грамоті». Фільм «ліг на полицю» – а з ним і надії на велику спільну роботу. Це стало зрозуміло вже незабаром, під час роботи над «Мариною» (1974). Фільм за однойменним твором Бориса Лавренюва оповідав про кохання офіцера і юної рибачки в роки Першої світової війни й революції. Миколайчук мав зіграти головного героя, це враховували вже під час роботи над сценарієм... проте «згори» прийшла заборона. Зрештою Бориса Ізвольського зіграв Володимир Конкін, тож і образ, природно, дістав інше трактування. Іван Миколайчук же зіграв роль епізодичну, хоч і по-своєму символічну. Закохані приходять до офіцерського зібрання; обурені по-

¹ Віктор Івченко: «Мій учень виправдав мої надії». Режим доступу: http://www.mykolaichuk.info/2021/03/blog-post_12.html

² Слободян В. Віктор Івченко: «Кожна роль – відкриття»/Валентина Слободян // Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого : зб. наук. пр. – К.: 2011. – Вип. 9. – С. 82.

³ Чепурна Н. Любов Румянцева // «Культура і життя». – 13.02.1969.

⁴ ЦДАМЛМ України. – Ф.670. – Оп. 1. – Спр. 2076. – арк. 98–99.

⁵ Радиш В. Гуцульська поема // «Культура і життя». – 19.09.1968.

⁶ Івченко Б. Народний філософ // Білий птах з чорною ознакою. Іван Миколайчук: спогади, інтерв'ю, сценарії / Упоряд.: М. Є. Миколайчук. – К.: Мистецтво, 1991. – С. 139–140.

⁷ Там само. – С. 141.

явою в своєму колі «дівки з рибацького поселення», присутні йдуть – і тоді за командою диригента вистава розігрується для одної молодої пари. Втілив його Миколайчук – і як тут не згадати і про музичну обдарованість актора, і про те, що Леонід Осика у спогадах про роботу над «Камінним хрестом» означив його саме як «диригента», «камертон»⁸! І, можливо, саме «камертона» не вистачило «Марині», щоб вийти за рамки не надто глибокої любовної історії.

Не судилося Миколайчукові зіграти головну роль і в третьому (точніше, другому) фільмі «жіночої трилогії» Бориса Івченка – в «Олесі» за повістю Олександра Купріна (1970). Щоправда, тут ще з причин виробничих: Олесю мала грати Галина Польських, Порошина – Миколайчук; проте акторку не затвердили на художній раді, і героїню зіграла Людмила Чурсіна. Змінився і виконавець головної чоловічої ролі: ним став ленінградський актор Геннадій Воропаєв⁹. В «Олесі» Миколайчук не знімався – хоча, як бачимо, мав стосунок і до цього фільму Бориса Івченка.

«Жіноча трилогія» могла бути тетралогією. «Інга» – таку назву мав сценарій з напевно драматичною долею, що його випало втілити Івченкові. Не без участі Миколайчука: говорячи про відлучення актора від творчості у випадку з «Мариною», зазначимо, що він продовжував зніматися – зокрема зіграв головну роль у Бориса Івченка. Серед більш чи менш маловиразних «портретів сучасника» своє місце зайняв і Олексій Луганов з «Інги». На екрани, щоправда, фільм вийде під іншою назвою, і, мабуть, не випадково, бо «жіночі» фільми для Бориса Івченка, як і для його батька, ставали різною мірою успішними. Ця ж робота була поразкою.

«Коли людина посміхнулася» присвячений проблемі подолання психологічної кризи після втрати близької людини. Сталося так, що ця тема резонувала з подіями у житті самого режисера: над стрічкою працював його батько, Віктор Івченко. Саме він обрав роман «Четвертий розворот» Петра Лебеденка і разом із Юрієм Пархоменком написав сценарій «Інга». Йшлося про подвійну трагедію: після загибелі пілота і стюардеси осиротілими лишилися юна дружина Інги і чоловік Олексій (також пілот) із сином. Молода вдова важко переживає втрату, і Олексій допомагає їй повернутися до життя; поступово між ними зароджується нове почуття. Після затвердження сценарію Віктор Івченко вилетів до Ростова, на вибір натури – і там передчасно помер через інфаркт. Сценарій передали Сергію Параджанову (ймовірно, директор кіностудії Василь Цвіркунов намагався так допомогти опальному режисерові), і той переробив його і назвав «Ікар», увівши відповідний міфологічний мотив. Проте Держкіно УРСР не затвердило сценарій і наказало кіностудії замінити режисера й повернутися до початкової концепції. Проект потрапив до Івченка-молодшого, який щойно завершив «Пропалу грамоту», і чимала частина її акторського

складу перейшла до нового фільму: Олексія втілив Миколайчук, Інгу – Земфіра Цахілова, загинули дружину Олексія – Галина Довгозвяга, лікаря Люпіна – Федір Стригун тощо¹⁰. Команда, що блискуче зіграла в «Пропалій грамоті», чесно виконала свої ролі в новому фільмі, проте його це не врятувало. Попри драматичну, потенційно близьку кожному темі й окремі вдачі моменти, «Коли людина посміхнулася» не запропонувала ні цікавої історії, ні живих характерів. Загалом, за спостереженням Лариси Брюховецької, Іван Миколайчук так і не створив на екрані «образ сучасника» – мабуть, і тому, що вдачі фільми відповідного напрямку тоді в українському кіно були рідкістю, і тому, що в тодішню сучасність актор не вписувався¹¹. Цікаво, що подібне було і з Борисом Івченком: всі кращі його роботи показують минуле, з символічним, а то й міфологічним, виміром; «радянська» ж дійсність в його роботах поставала сірою і неширою.

«Пропала грамота»: режисерсько-акторська співдружність

Але повернемося у 1971 рік. Саме тоді Іванові Драчу на студії Довженка, де виникла ідея створити цикл фільмів за «Вечорами на хуторі біля Диканьки», замовили сценарій за «Пропалою грамотою». Гоголя Драч доповнив Квіткою Основ'яненком, Кропивницьким, Стороженком, фольклором, зберігши при цьому гоголівський настрій. Сценарій із вдячністю прийняли та передали Віктору Гресю. Втім, стосунки між режисером та студійним керівництвом не склалися: заплановану музичну комедію він потрактивав по-своєму, в більш урочистому, сповільненому ключі, як історію в дусі національного романтизму¹². І от, як пізніше згадував Борис Івченко: «1972 рік. Я в Москві. Раптом дзвінок директора студії В. Цвіркунова – захворів режисер, а через десять днів треба почати зйомки «Пропалої грамоти». Через п'ятнадцять хвилин передзвонюю йому – згоден, якщо головну роль гратиме Миколайчук». І, хоча молодий актор мало відповідав уявленню про статечного немолодого героя повісті, поставлене в ситуацію авралу студійне керівництво погодилось. Моментально був написаний режисерський сценарій. «А вже через п'ятнадцять днів ми приїхали до села Красногорівки, що стоїть на Пслі, і розпочали зйомки. І знов, як в «Анничці», знімали по порядку, сиділи на березі до пізньої ночі, обговорювали наступну сцену, а великі співачки наші Ніна Матвієнко, Марія Миколайчук та Валя Ковальська такої виводили, що, здавалось, вся Україна слухає»¹³. Про дивовижну атмосферу, що в ній народжувався фільм, згадували і «сільські співачки»-тріо «Золоті ключі» Ніна Матвієнко, Вален-

⁸ Осика Л. Билиці про Івана / Білий птах з чорною ознакою. Іван Миколайчук: спогади, інтерв'ю, сценарії / Упор. М. Є. Миколайчук. – К.: Мистецтво, 1991. – С. 133.

⁹ Брюховецька Л. Іван Миколайчук. – К.: Ред. журн. «Кіно-Театр»: Академія, 2004. – С. 123.

¹⁰ Цалик С. «Таємниця фільму «Коли людина посміхнулася». – Режим доступу: <https://matrix-info.com/tayemnytsya-filmu-koly-ludydna-posmihnuilas/>

¹¹ Брюховецька Л. Іван Миколайчук... – С. 99.

¹² Брюховецька Л. Історія «Пропалої Грамоти» за архівними документами // Кіно-Театр. – 2011. – № 2. – С. 7.

¹³ Івченко Борис. Народний філософ... – С. 142.

тина Ковальська¹⁴ і Марічка Миколайчук, сценарист Іван Драч¹⁵, «побратим козака Василя» Федір Стригун¹⁶.

Іван Миколайчук опинився в центрі зйомок. По-перше, за спостереженням колишнього студійного редактора Віталія Юрченка: «Це був фільм, де все було підпорядковано головній ролі: драматургія, музика, акторський ансамбль. Усе працювало на цей образ, розкривало його всебічно і повною мірою, і через цей образ усе набувало і виявляло свій зміст»¹⁷. По-друге, за свідченням учасників зйомок, актор виступав також фактичним співрежисером¹⁸. Як зауважив Віталій Юрченко, Івченко і Миколайчук запропонували свої бачення стрічки і в роботі йшли до компромісного варіанту, тож постав зразок своєрідного різновиду авторського фільму, водночас режисерського й акторського¹⁹. Іван Миколайчук пропонував різні художні ходи, імпровізував і, головне, за свідченням Івана Драча, «приніс у фільм своє, чисто народне ставлення до Гоголя»²⁰.

На студії фільм прийняли тепло. Були, щоправда, окремі зауваження від художньої ради студії і Держкомітету УРСР по кінематографії (а коли їх не було?), переважно дрібні і для радянського фільму зрозумілі: скоротити молитву, кілька планів пиття горілки тощо; цікавішими були два інші, котрі передували пригодам в імперській столиці вже не козаків, а кінематографістів: «перетонувати репліки цариці і оточення в Петербурзі з німецьким акцентом» і «на в'їзді козаків у Петербург замінити марш іншою музикою». А далі була Москва, куди за тодішніми правилами повезли здавати готовий фільм. Там фільм також дивилися тепло – аж до петербурзьких сцен з їхнім іронічним образом імперської влади. Було дано вказівку внести ряд змін – від того самого перетонування реплік цариці й оточення українською до... яскравого прологу-обрамлення в стилі бурсацького театру; суть змін зводилася до того, щоб знизити градус іронії щодо імператриці й подати всю історію як вигадку-побреженьку. Втім, і в такій формі фільм лишався надто сміливим, тож його вилучили з прокату на довгі дванадцять років²¹, та й до того дозволили показувати лише на республіканському рівні, за найнижчою категорією²². «Так і пропала наша «Пропала грамота» майже на п'ятнадцять літ». – згодом резюмує режисер²³. До речі, не прийняли фільм – принаймні, тоді – і деякі симпати-

ки: надто вже несподіваним виявився запропонований кіно-Гоголь²⁴. А бувало й інакше: так, Сашко Лірник, якому в дитинстві пощастило потрапити на сеанс фільму, в інтерв'ю нашому журналу розповідав: «Пропала грамота» стала для нього еталоном, на який він взується досі²⁵. Направду, попри всі заборони, фільм таки переміг. Сьогодні він входить до числа вітчизняних стрічок, які можна вважати «культовими». Адже пропонує образ національного героя – героїчного і водночас близького, народного і в той же час по-своєму сучасного. І національної історії, з її внутрішніми і зовнішніми драмами протистояння сильнішому, зрадництва, поразок – та подолання їх гідністю, єдністю, оптимізмом і... гумором.

Борис Івченко і сценарії Івана Миколайчука

У творчих стосунках друзів-кінематографістів була ще одна цікава грань: втілення Івченком Миколайчуківих сценаріїв. Спроб таких було дві, і обидві, на жаль, невдали – проте на певну увагу заслуговують. У 1978 році виходить «Під сузір'ям Близнюків» за сценарієм Івана Миколайчука й Ігоря Росохватського, за мотивами повісті «Гість» останнього. Фільм розповідає про втечу з лабораторії Сигома – такого собі кіборга з потужним інтелектом і надможливостями, що перед виконанням важливої місії в космосі вирішує дослідити людей. Цікаво, що й тут знявся Миколайчук – у крихітній ролі пілота літака, такому собі cameo (а може, Івченко дав можливість трохи підзаробити опальному другові, що вже роками отримував лише поодинокі, не надто значущі ролі). А в 1983 році Миколайчук створює сценарій «Небилиці про Івана, знайдені в мальованій скрині з написами», що його автор означає як «народно-романтичну небилицю». Текст з низки новел розповідав про пригоди Івана Калити, народного мандрівного філософа й хитруна. Тут як ніде виразила себе народна підоснова Миколайчукового хисту, причому в особливому, рідкісному тоді її варіанті – західноукраїнському (фільми на «карпатську» тематику не мали настільки потужного фольклорного шару). Після довгої складної історії зі студійним керівництвом (сценарій спершу прийняли з ентузіазмом, потім ідеологічні вітри перемінилися, і лише «перебудова» відкрила йому дорогу) автор взявся за постановку. Проте здійснити її не встиг²⁶. Смерть друга стала для Івченка страшним ударом. Але й тут він показав себе відданим товаришем, взявши на себе втілення останнього Миколайчукового сценарію. На жаль, фільм виявився невдалим – настільки, що Марія Миколайчук попросила зняти ім'я чоловіка з титрів фільму як далекого від задуму. Творче побратимство Миколайчука й Івченка – окреме яскраве явище української кінокультури. Не менше, ніж самі створені ними фільми, воно несе в собі дух тих незвичних часу та місця – 1960–80-х на Київській кіностудії.

¹⁴ «Білий птах з чорною ознакою». Іван Миколайчук: спогади, інтерв'ю, сценарії. – К.: Мистецтво, 1991. – С. 163, 166–168.

¹⁵ Брюховецька Л. Іван Миколайчук... – С. 123.

¹⁶ Стригун Ф. «Івана я боготворив...» // «Кіно-Театр». – 2011. – №2. – С. 10.

¹⁷ Юрченко В. Чуттєва нить, або кришталева туфелька попельюшки // «Кіно-Театр». – 2001. – №3. – С. 19.

¹⁸ Ковальська В. Нічна казка // «Білий птах з чорною ознакою»... – С. 167.

¹⁹ Юрченко В. «Пропала грамота» // Поетичне кіно: заборонена школа. – Збірник статей і документів. – К.: Ред. ж-лу «Кіно-Театр», «АртЕк», 2001. – С. 146–147.

²⁰ Брюховецька Л. Іван Миколайчук... – С. 129.

²¹ Брюховецька Л. Історія «Пропалої Грамоти» за архівними документами... – С. 7–8.

²² Брюховецька Л. Іван Миколайчук... – С. 141.

²³ Івченко Борис. Народний філософ... – С. 143.

²⁴ Юрченко В. «Пропала грамота»... – С. 147.

²⁵ Сашко Лірник: «Хочу робити вічні речі». Розмовляла А. Кнівець // «Кіно-Театр». – 2021. – №1. – С. 38–40.

²⁶ Брюховецька Л. Тьма історія фільмів. Пам'ять документів. – К.: Ред. журн. «Кіно-Театр», Вид. дім «Освіта України», 2021. – С. 286–293.